

Matematika II – 8. přednáška

Primitivní funkce, neurčitý integrál

Michal Bulant

Masarykova univerzita
Fakulta informatiky

5. 11. 2008

Obsah přednášky

- 1 Primitivní funkce
- 2 Základní integrační metody
  - Metoda per partes
  - Substituční metody
  - Integrovaní racionálních lomených funkcí

Doporučené zdroje

- Martin Panák, Jan Slovák – **Drsná matematika**, e-text.
- Roman Hilscher – MB102, e-text.

Doporučené zdroje

- Martin Panák, Jan Slovák – **Drsná matematika**, e-text.
- Roman Hilscher – MB102, e-text.

Plán přednášky

1 Primitivní funkce

2 Základní integrační metody

- Metoda per partes
- Substituční metody
- Integrovaní racionálních lomených funkcí

Předpokládejme, že známe na intervalu $[a, b]$ reálnou funkci $F(x)$ reálné proměnné x a její derivaci

$$F'(x) = f(x).$$

Jestliže rozdělíme interval $[a, b]$ na n částí volbou bodů

$$a = x_0 < x_1 < \cdots < x_n = b$$

a přiblížíme hodnoty derivací v bodech x_i výrazy

$$f(x) \simeq \frac{F(x_{i+1}) - F(x_i)}{x_{i+1} - x_i}$$

dostáváme součtem

$$F(b) - F(a) = \sum_{i=0}^{n-1} \frac{F(x_{i+1}) - F(x_i)}{x_{i+1} - x_i} \cdot (x_{i+1} - x_i) \simeq \sum_{i=0}^{n-1} f(x_i) \cdot (x_{i+1} - x_i).$$

Předpokládejme, že známe na intervalu $[a, b]$ reálnou funkci $F(x)$ reálné proměnné x a její derivaci

$$F'(x) = f(x).$$

Jestliže rozdělíme interval $[a, b]$ na n částí volbou bodů

$$a = x_0 < x_1 < \cdots < x_n = b$$

a přiblížíme hodnoty derivací v bodech x_i výrazy

$$f(x) \simeq \frac{F(x_{i+1}) - F(x_i)}{x_{i+1} - x_i}$$

dostáváme součtem

$$F(b) - F(a) = \sum_{i=0}^{n-1} \frac{F(x_{i+1}) - F(x_i)}{x_{i+1} - x_i} \cdot (x_{i+1} - x_i) \simeq \sum_{i=0}^{n-1} f(x_i) \cdot (x_{i+1} - x_i).$$

Funkci F nazýváme **antiderivace** nebo **primitivní funkce** k funkci f , množinu všech takových funkcí nazveme **neurčitým integrálem** funkce f .

Antiderivace reálné funkce $f(x)$ zjevně přibližně vyjadřuje plochu vytyčenou grafem funkce f , souřadnou osou x a přímkami $x = a$, $x = b$ (včetně znaménka zohledňujícího pozici plochy nad nebo pod osou x !).

Antiderivace reálné funkce $f(x)$ zjevně přibližně vyjadřuje plochu vytyčenou grafem funkce f , souřadnou osou x a přímkami $x = a$, $x = b$ (včetně znaménka zohledňujícího pozici plochy nad nebo pod osou x !).

Dá se tedy očekávat, že takovou plochu skutečně spočteme jako rozdíl hodnot antiderivace v krajních bodech intervalu. Tomuto postupu se také říká **Newtonův integrál**. Píšeme

$$\int_a^b f(x) dx = [F(x)]_a^b = F(b) - F(a).$$

Poznámka

V dalším skutečně ukážeme, že lze rozumně definovat pojem plocha v rovině tak, aby ji bylo možné počítat právě uvedeným způsobem. Newtonův integrál má ale jednu podstatnou vadu — jeho vyčíslení vyžaduje znalost antiderivace. Tu obecně není snadné spočítat i když ukážeme, že ke všem spojitým funkcím f existuje. Proto budeme napřed diskutovat jinou definici integrálu.

Všimněme si ještě, že antiderivace je na každém souvislém intervalu $[a, b]$ určena jednoznačně až na konstantu. Skutečně, pokud je $F'(x) = G'(x) = f(x)$, pak z předchozího víme, že se zbytkem v bodě a dává

$$F(x) - G(x) = \text{konst.}$$

na celém intervalu.

Všimněme si ještě, že antiderivace je na každém souvislém intervalu $[a, b]$ určena jednoznačně až na konstantu. Skutečně, pokud je $F'(x) = G'(x) = f(x)$, pak z předchozího víme, že se zbytkem v bodě a dává

$$F(x) - G(x) = \text{konst.}$$

na celém intervalu.

S poukazem na toto pozorování budeme neurčitý integrál také zapisovat ve tvaru

$$F(t) = \int f(x)dx + C.$$

Všimněme si ještě, že antiderivace je na každém souvislém intervalu $[a, b]$ určena jednoznačně až na konstantu. Skutečně, pokud je $F'(x) = G'(x) = f(x)$, pak z předchozího víme, že se zbytkem v bodě a dává

$$F(x) - G(x) = \text{konst.}$$

na celém intervalu.

S poukazem na toto pozorování budeme neurčitý integrál také zapisovat ve tvaru

$$F(t) = \int f(x) dx + C.$$

Příklad

Protože mají funkce $F(x) = \arctg x$ a $G(x) = -\operatorname{arccotg} x$ stejnou derivaci $f(x) = \frac{1}{1+x^2}$, musí se tyto funkce lišit o konstantu. Konstantu C můžeme určit např. z hodnot těchto funkcí v bodě $x = 0$, $\arctg 0 = 0$, $\operatorname{arccotg} 0 = \frac{\pi}{2}$, $\Rightarrow C = \frac{\pi}{2}$, neboli platí $\arctg x + \operatorname{arccotg} x = \frac{\pi}{2}$, $\forall x \in \mathbb{R}$.

Definice

Nechť $f(x)$ a $F(x)$ jsou funkce definované na intervalu I . Funkce $F(x)$ je primitivní k funkci $f(x)$ na intervalu I , pokud

$$F'(x) = f(x) \quad \text{pro všechna } x \in I.$$

Definice

Nechť $f(x)$ a $F(x)$ jsou funkce definované na intervalu I . Funkce $F(x)$ je primitivní k funkci $f(x)$ na intervalu I , pokud

$$F'(x) = f(x) \quad \text{pro všechna } x \in I.$$

Co už víme?

Z pravidel pro derivování elementárních funkcí snadno dostáváme následující.

- (a) Funkce $\frac{x^{n+1}}{n+1}$ je primitivní k funkci x^n na $\mathbb{R}$.

Definice

Nechť $f(x)$ a $F(x)$ jsou funkce definované na intervalu I . Funkce $F(x)$ je primitivní k funkci $f(x)$ na intervalu I , pokud

$$F'(x) = f(x) \quad \text{pro všechna } x \in I.$$

Co už víme?

Z pravidel pro derivování elementárních funkcí snadno dostáváme následující.

- (a) Funkce $\frac{x^{n+1}}{n+1}$ je primitivní k funkci x^n na $\mathbb{R}$.
- (b) Funkce $\ln x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{x}$ na $(-\infty, 0)$ a na $(0, \infty)$.

Definice

Nechť $f(x)$ a $F(x)$ jsou funkce definované na intervalu I . Funkce $F(x)$ je primitivní k funkci $f(x)$ na intervalu I , pokud

$$F'(x) = f(x) \quad \text{pro všechna } x \in I.$$

Co už víme?

Z pravidel pro derivování elementárních funkcí snadno dostáváme následující.

- (a) Funkce $\frac{x^{n+1}}{n+1}$ je primitivní k funkci x^n na $\mathbb{R}$.
- (b) Funkce $\ln x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{x}$ na $(-\infty, 0)$ a na $(0, \infty)$.
- (c) Funkce $\operatorname{arctg} x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{1+x^2}$ na $\mathbb{R}$.

Definice

Nechť $f(x)$ a $F(x)$ jsou funkce definované na intervalu I . Funkce $F(x)$ je primitivní k funkci $f(x)$ na intervalu I , pokud

$$F'(x) = f(x) \quad \text{pro všechna } x \in I.$$

Co už víme?

Z pravidel pro derivování elementárních funkcí snadno dostáváme následující.

- (a) Funkce $\frac{x^{n+1}}{n+1}$ je primitivní k funkci x^n na $\mathbb{R}$.
- (b) Funkce $\ln x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{x}$ na $(-\infty, 0)$ a na $(0, \infty)$.
- (c) Funkce $\operatorname{arctg} x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{1+x^2}$ na $\mathbb{R}$.
- (d) Funkce $\arcsin x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{\sqrt{1-x^2}}$ na $(-1, 1)$.

Definice

Nechť $f(x)$ a $F(x)$ jsou funkce definované na intervalu I . Funkce $F(x)$ je primitivní k funkci $f(x)$ na intervalu I , pokud

$$F'(x) = f(x) \quad \text{pro všechna } x \in I.$$

Co už víme?

Z pravidel pro derivování elementárních funkcí snadno dostáváme následující.

- (a) Funkce $\frac{x^{n+1}}{n+1}$ je primitivní k funkci x^n na $\mathbb{R}$.
- (b) Funkce $\ln x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{x}$ na $(-\infty, 0)$ a na $(0, \infty)$.
- (c) Funkce $\arctg x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{1+x^2}$ na $\mathbb{R}$.
- (d) Funkce $\arcsin x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{\sqrt{1-x^2}}$ na $(-1, 1)$.
- (e) Funkce C (konstantní funkce) je primitivní k funkci 0 na $\mathbb{R}$.

Existence primitivní funkce

Kdy k dané funkci $f(x)$ existuje primitivní funkce $F(x)$? Ne vždy!

Existence primitivní funkce

Kdy k dané funkci $f(x)$ existuje primitivní funkce $F(x)$? Ne vždy!

Věta

Je-li funkce $f(x)$ spojitá na intervalu I , potom k ní existuje na tomto intervalu funkce primitivní.

Důkaz.

Později. □

Existence primitivní funkce

Kdy k dané funkci $f(x)$ existuje primitivní funkce $F(x)$? Ne vždy!

Věta

Je-li funkce $f(x)$ spojitá na intervalu I , potom k ní existuje na tomto intervalu funkce primitivní.

Důkaz.

Později. □

Poznámka

Věta udává pouze postačující podmínku pro existenci primitivní funkce, spojitost **není** podmínkou nutnou!

Např. funkce $f(x) = 2x \sin \frac{1}{x} - \cos \frac{1}{x}$, pro $x \neq 0$, $f(0) = 0$ není spojitá v bodě $x = 0$, přitom snadno spočítáme, že funkce $F(x) = x^2 \sin \frac{1}{x}$, pro $x \neq 0$, a $F(0) = 0$ je k $f(x)$ primitivní.

Tabulkové integrály

$$\int e^{ax} dx = \frac{1}{a} e^{ax} + C$$

$$\int \frac{a}{x} dx = a \ln x + C$$

$$\int a \cos bx dx = \frac{a}{b} \sin bx + C$$

$$\int a \sin bx dx = -\frac{a}{b} \cos bx + C$$

$$\int a \cos bx \sin^n bx dx = \frac{a}{b(n+1)} \sin^{n+1} bx + C$$

$$\int a \sin bx \cos^n bx dx = -\frac{a}{b(n+1)} \cos^{n+1} bx + C$$

$$\int a \operatorname{tg} bx dx = -\frac{a}{b} \ln(\cos bx) + C$$

$$\int \frac{a}{a^2 + x^2} dx = \operatorname{arctg} \left(\frac{x}{a} \right) + C$$
$$\int \frac{f'(x)}{f(x)} dx = \ln |f(x)| + C$$

Poznámka

V posledním vzorci si všimněte, že na pravé straně je v logaritmu absolutní hodnota, neboť pro $x > 0$ je $(\ln x)' = \frac{1}{x}$ a pro $x < 0$ je $[\ln(-x)]' = \frac{1}{-x} \cdot (-1) = \frac{1}{x}$.

Plán přednášky

1 Primitivní funkce

2 Základní integrační metody

- Metoda per partes
- Substituční metody
- Integrovaní racionálních lomených funkcí

Věta

(i) *Pravidlo konstantního násobku:*

$$\int c \cdot f(x) dx = c \int f(x) dx.$$

Neboli, je-li $F(x)$ primitivní k $f(x)$, potom je $c \cdot F(x)$ primitivní k $c \cdot f(x)$.

Věta

(i) *Pravidlo konstantního násobku:*

$$\int c \cdot f(x) dx = c \int f(x) dx.$$

Neboli, je-li $F(x)$ primitivní k $f(x)$, potom je $c \cdot F(x)$ primitivní k $c \cdot f(x)$.

(ii) *Pravidlo součtu a rozdílu:*

$$\int [f(x) \pm g(x)] dx = \int f(x) dx \pm \int g(x) dx.$$

Neboli, je-li $F(x)$ primitivní k $f(x)$ a je-li $G(x)$ primitivní k $g(x)$, potom je $F(x) \pm G(x)$ primitivní k $f(x) \pm g(x)$.

Metoda per partes

Metoda pro integraci per partes (= po částech) je jednoduchým důsledkem pravidla pro derivaci součinu. Toto integrační pravidlo umožňuje integrovat součiny funkcí, přičemž integrál z daného součinu se vhodně převede na integrál z jednoduššího součinu.

Věta

Nechť funkce $u(x)$ a $v(x)$ mají derivaci na intervalu I . Potom platí

$$\int u'(x) \cdot v(x) dx = u(x) \cdot v(x) - \int u(x) \cdot v'(x) dx.$$

Metoda per partes

Metoda pro integraci per partes (= po částech) je jednoduchým důsledkem pravidla pro derivaci součinu. Toto integrační pravidlo umožňuje integrovat součiny funkcí, přičemž integrál z daného součinu se vhodně převede na integrál z jednoduššího součinu.

Věta

Nechť funkce $u(x)$ a $v(x)$ mají derivaci na intervalu I . Potom platí

$$\int u'(x) \cdot v(x) dx = u(x) \cdot v(x) - \int u(x) \cdot v'(x) dx.$$

Důkaz.

Tato metoda je jednoduchým důsledkem pravidla pro derivaci součinu: $[u v]' = u' v + u v'$, $\Rightarrow \int [u v]' = \int (u' v + u v')$ $\Rightarrow u v = \int u' v + \int u v'$. □

Příslušné výpočty pro metodu per partes se často ve výpočtu zapisují mezi dvě svislé čary.

Příklad

$$\begin{aligned} \int x \cos x \, dx &= \left| \begin{array}{l} u' = \cos x \\ v = x \end{array} \right. \quad \left. \begin{array}{l} u = \sin x \\ v' = 1 \end{array} \right| = x \sin x - \int \sin x \, dx = \\ &= x \sin x - (-\cos x) + C = x \sin x + \cos x + C. \end{aligned}$$

Příslušné výpočty pro metodu per partes se často ve výpočtu zapisují mezi dvě svislé čary.

Příklad

$$\begin{aligned} \int x \cos x \, dx &= \left| \begin{array}{ll} u' = \cos x & u = \sin x \\ v = x & v' = 1 \end{array} \right| = x \sin x - \int \sin x \, dx = \\ &= x \sin x - (-\cos x) + C = x \sin x + \cos x + C. \end{aligned}$$

Příklad

$$\begin{aligned} \int x \ln x \, dx &= \left| \begin{array}{ll} u' = x & u = \frac{x^2}{2} \\ v = \ln x & v' = \frac{1}{x} \end{array} \right| = \frac{x^2}{2} \ln x - \int \frac{x^2}{2} \cdot \frac{1}{x} \, dx = \\ &= \frac{x^2}{2} \ln x - \int \frac{x}{2} \, dx = \frac{x^2}{2} \ln x - \frac{x^2}{4} + C. \end{aligned}$$

Metoda per partes občas vyžaduje i použití některých (i když dnes už dostatečně *profláknutých*) triků:

Příklad

$$\begin{aligned}\int \ln x \, dx &= \int 1 \cdot \ln x \, dx = \left| \begin{array}{ll} u' = 1 & u = x \\ v = \ln x & v' = \frac{1}{x} \end{array} \right| = \\ &= x \ln x - \int x \cdot \frac{1}{x} \, dx = x \ln x - \int 1 \, dx = x \ln x - x + C.\end{aligned}$$

Příklad

$$\underbrace{\int e^x \sin x \, dx}_{\text{označme jako } I} = \left| \begin{array}{l} u' = e^x \\ v = \sin x \end{array} \quad \begin{array}{l} u = e^x \\ v' = \cos x \end{array} \right| =$$

$$= e^x \sin x - \int e^x \cos x \, dx = \left| \begin{array}{l} u' = e^x \\ v = \cos x \end{array} \quad \begin{array}{l} u = e^x \\ v' = -\sin x \end{array} \right|$$

$$= e^x \sin x - \left\{ e^x \cos x - \int e^x (-\sin x) \, dx \right\} =$$

$$= e^x \sin x - e^x \cos x - \underbrace{\int e^x \sin x \, dx}_{=I},$$

pro neznámý integrál I tedy dostáváme rovnici

$$I = e^x (\sin x - \cos x) - I, \text{ odkud snadno dopočteme}$$

$$I = \frac{1}{2} e^x (\sin x - \cos x).$$

Poznámka

- Metoda per-partes vede k cíli zejména pro integrály typu

$$\int x^n e^{ax} dx, \quad \int x^n \cos(ax) dx, \quad \int x^n \sin(ax) dx,$$

$$\int x^n \operatorname{arctg}(ax) dx, \quad \int x^n \operatorname{arccotg}(ax) dx, \quad \int x^a \ln^n x dx.$$

Poznámka

- Metoda per-partes vede k cíli zejména pro integrály typu

$$\int x^n e^{ax} dx, \quad \int x^n \cos(ax) dx, \quad \int x^n \sin(ax) dx,$$

$$\int x^n \operatorname{arctg}(ax) dx, \quad \int x^n \operatorname{arccotg}(ax) dx, \quad \int x^a \ln^n x dx.$$

- Metoda per-partes vede někdy na rovnici pro neznámý integrál, např.

$$\int e^{ax} \cos(bx) dx, \quad \int e^{ax} \sin(bx) dx.$$

Poznámka

- Metoda per-partes vede k cíli zejména pro integrály typu

$$\int x^n e^{ax} dx, \quad \int x^n \cos(ax) dx, \quad \int x^n \sin(ax) dx,$$

$$\int x^n \operatorname{arctg}(ax) dx, \quad \int x^n \operatorname{arccotg}(ax) dx, \quad \int x^a \ln^n x dx.$$

- Metoda per-partes vede někdy na rovnici pro neznámý integrál, např.

$$\int e^{ax} \cos(bx) dx, \quad \int e^{ax} \sin(bx) dx.$$

- Metoda per-partes vede někdy na rekurentní formuli pro neznámý integrál (viz následující příklad).

Příklad

Určete

$$K_n(x) := \int \frac{1}{(x^2 + 1)^n} dx.$$

Příklad

Určete

$$K_n(x) := \int \frac{1}{(x^2 + 1)^n} dx.$$

Řešení

$$\begin{aligned} K_n(x) &= \left| \begin{array}{ll} u' = 1 & u = x \\ v = (x^2 + 1)^{-n} & v' = -n(x^2 + 1)^{-n-1} \cdot 2x \end{array} \right| \\ &= x(x^2 + 1)^{-n} - \int x \cdot (-n)(x^2 + 1)^{-n-1} \cdot 2x dx \\ &= \frac{x}{(x^2 + 1)^n} + 2n \int \frac{x^2 + 1 - 1}{(x^2 + 1)^{n+1}} dx \\ &= \frac{x}{(x^2 + 1)^n} + 2n \int \left(\frac{1}{(x^2 + 1)^n} - \frac{1}{(x^2 + 1)^{n+1}} \right) dx \\ &= \frac{x}{(x^2 + 1)^n} + 2n [K_n(x) - K_{n+1}(x)]. \end{aligned}$$

Příklad (Dokončení)

Z rovnice snadno dopočteme $K_{n+1}(x) = \frac{1}{2n} \cdot \frac{x}{(x^2+1)^n} + \frac{2n-1}{2n} \cdot K_n(x)$, odkud je pak možné iterativně počítat hodnoty K_n , např. volbou $n = 1$ vypočítáme integrál $K_2(x)$:

$$\int \frac{1}{(x^2 + 1)^2} dx = \frac{1}{2} \cdot \frac{x}{x^2 + 1} + \frac{1}{2} \cdot K_1(x) = \frac{1}{2} \cdot \frac{x}{x^2 + 1} + \frac{1}{2} \arctg x + C.$$

Substituční metoda

Další dvě metody (obě jsou nazývány *substituční*) jsou založeny na pravidle pro derivování složené funkce.

Substituční metoda

Další dvě metody (obě jsou nazývány *substituční*) jsou založeny na pravidle pro derivování složené funkce.

Věta (Substituce pro neurčitý integrál)

Nechť je funkce $f(t)$ definovaná na intervalu I a nechť $\varphi(x)$ je definovaná na intervalu J a $\varphi(J) \subseteq I$. Je-li funkce $F(t)$ primitivní k funkci $f(t)$ na intervalu I , potom je funkce $(F \circ \varphi)(x)$ primitivní k funkci $[(f \circ \varphi)(x)] \cdot \varphi'(x)$ na intervalu J , tj.

$$\int f(\varphi(x)) \cdot \varphi'(x) dx = \int f(t) dt \quad \left[= F(t) = F(\varphi(x)) \right].$$

Neboli v daném integrálu volíme substituci $t = \varphi(x)$.

Substituční metoda

Další dvě metody (obě jsou nazývány *substituční*) jsou založeny na pravidle pro derivování složené funkce.

Věta (Substituce pro neurčitý integrál)

Nechť je funkce $f(t)$ definovaná na intervalu I a nechť $\varphi(x)$ je definovaná na intervalu J a $\varphi(J) \subseteq I$. Je-li funkce $F(t)$ primitivní k funkci $f(t)$ na intervalu I , potom je funkce $(F \circ \varphi)(x)$ primitivní k funkci $[(f \circ \varphi)(x)] \cdot \varphi'(x)$ na intervalu J , tj.

$$\int f(\varphi(x)) \cdot \varphi'(x) dx = \int f(t) dt \quad \left[= F(t) = F(\varphi(x)) \right].$$

Neboli v daném integrálu volíme substituci $t = \varphi(x)$.

Důkaz.

$$[F(\varphi(x))]' = F'(\varphi(x)) \cdot \varphi'(x) = f(\varphi(x)) \cdot \varphi'(x).$$

Substituční metodu budeme opět zapisovat do našeho výpočtu mezi dvě svislé čáry.

Příklad

$$\int \frac{2x}{(x^2 + 1)^2} dx = \left| \begin{array}{l} t = x^2 + 1 \\ dt = 2x dx \end{array} \right| = \int \frac{1}{t^2} dt = \int t^{-2} dt =$$
$$= \frac{t^{-1}}{-1} = -\frac{1}{t} + C = -\frac{1}{x^2 + 1} + C$$

Substituční metodu budeme opět zapisovat do našeho výpočtu mezi dvě svislé čáry.

Příklad

$$\begin{aligned}\int \frac{2x}{(x^2 + 1)^2} dx &= \left| \begin{array}{l} t = x^2 + 1 \\ dt = 2x dx \end{array} \right| = \int \frac{1}{t^2} dt = \int t^{-2} dt = \\ &= \frac{t^{-1}}{-1} = -\frac{1}{t} + C = -\frac{1}{x^2 + 1} + C\end{aligned}$$

Příklad

$$\begin{aligned}\int x^2 \cos x^3 dx &= \left| \begin{array}{l} t = x^3 \\ dt = 3x^2 dx \end{array} \right| = \frac{1}{3} \int \cos t dt = \\ &= \frac{1}{3} \sin t + C = \frac{1}{3} \sin x^3 + C.\end{aligned}$$

Substituce podruhé

Věta (Substituce pro neurčitý integrál)

Nechť je funkce $f(x)$ definovaná na intervalu I a nechť $\psi(t)$ má nenulovou derivaci na intervalu J a $\psi(J) = I$. Je-li funkce $F(t)$ primitivní k funkci $[(f \circ \psi)(t)] \cdot \psi'(t)$ na intervalu J , potom je funkce $(F \circ \psi^{-1})(x)$ primitivní k funkci $f(x)$ na intervalu I , tj.

$$\int f(x) dx = \int f(\psi(t)) \cdot \psi'(t) dt = \left[= F(t) = F(\psi^{-1}(x)) \right].$$

*Neboli v daném integrálu volíme substituci $x = \psi(t)$, tj.
 $t = \psi^{-1}(x)$ (inverzní funkce).*

Poznámka

Všimněme si, že ve vzorcích pro integraci pomocí substituce **v obou případech** vystupuje diferenciál funkce:

- $t = \varphi(x) \Rightarrow dt = \varphi'(x) dx.$
- $x = \psi(t) \Rightarrow dx = \psi'(t) dt.$

Rozdíl mezi oběma metodami je v tom, že v prvním případě je nová proměnná funkcí původní proměnné, ve druhém případě je tomu naopak.

Příklad

$$\begin{aligned}
 \int \sqrt{1-x^2} dx &= \left| \begin{array}{l} x = \sin t \\ dx = (\cos t) dt \end{array} \right| = \int \underbrace{\sqrt{1-\sin^2 t}}_{=\cos t} \cdot \underbrace{\cos t dt}_{dx} = \\
 &= \int \cos^2 t dt = \int \frac{1+\cos(2t)}{2} dt = \\
 &= \int \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \cos(2t) \right) dt = \\
 &= \frac{t}{2} + \frac{1}{2} \cdot \frac{\sin(2t)}{2} + C = \frac{t}{2} + \frac{1}{2} (\sin t)(\cos t) + C = \\
 &= \frac{t}{2} + \frac{1}{2} (\sin t) \sqrt{1-\sin^2 t} + C = \quad | \quad t = \arcsin x \quad | = \\
 &= \frac{1}{2} \arcsin x + \frac{1}{2} x \sqrt{1-x^2} + C.
 \end{aligned}$$

Racionální lomené funkce

Je-li $R(x) = \frac{P(x)}{Q(x)} = \frac{\text{polynom}}{\text{polynom}}$ racionální lomená funkce, provedeme nejprve dělení, abychom dostali ryze lomenou funkci.

Příklad

$$\frac{x^3 + x^2}{x^2 + 1} = \underbrace{x + 1}_{\substack{\text{umíme} \\ \text{integrovat}}} - \frac{x + 1}{x^2 + 1}$$

Racionální lomené funkce

Je-li $R(x) = \frac{P(x)}{Q(x)} = \frac{\text{polynom}}{\text{polynom}}$ racionální lomená funkce, provedeme nejprve dělení, abychom dostali ryze lomenou funkci.

Příklad

$$\frac{x^3 + x^2}{x^2 + 1} = \underbrace{x + 1}_{\substack{\text{umíme} \\ \text{integrovat}}} - \frac{x + 1}{x^2 + 1}$$

Dále ryze racionální lomenou funkci rozložíme na parciální zlomky, které mají jeden z následujících tvarů.

Parciální zlomky

- Pro reálný jednoduchý kořen x_0 :

$$\frac{A}{x - x_0}, \quad \Rightarrow \quad \int \frac{A}{x - x_0} dx = A \ln |x - x_0|.$$

Parciální zlomky

- Pro reálný jednoduchý kořen x_0 :

$$\frac{A}{x - x_0}, \quad \Rightarrow \quad \int \frac{A}{x - x_0} dx = A \ln |x - x_0|.$$

- Pro reálný vícenásobný kořen x_0 ($n \geq 2$):

$$\frac{A}{(x - x_0)^n}, \quad \frac{B}{(x - x_0)^{n-1}}, \quad \dots, \quad \frac{C}{x - x_0} \quad \Rightarrow \quad \text{pro } k \geq 2:$$

$$A \int (x - x_0)^{-k} dx = A \frac{(x - x_0)^{-k+1}}{-k + 1} = \frac{A}{(1 - k)(x - x_0)^{k-1}}.$$

další typ parciálních zlomků

Pro dvojici jednoduchých komplexně sdružených kořenů $\alpha \pm \beta i$:

$$\frac{Bx + C}{(x - \alpha)^2 + \beta^2}, \quad \Rightarrow \quad \int \frac{Bx + C}{(x - \alpha)^2 + \beta^2} dx$$

Výraz ve jmenovateli upravíme vytýkáním na tvar $t^2 + 1$, kde $t = \frac{x - \alpha}{\beta}$. Výsledný integrál je po této substituci tvaru

$$\begin{aligned} \int \frac{Dt + E}{t^2 + 1} dt &= D \int \frac{t}{t^2 + 1} dt + E \int \frac{1}{t^2 + 1} dt = \\ &= \frac{D}{2} \ln(t^2 + 1) + E \arctg t. \end{aligned}$$

poslední typ parciálních zlomků

Pro dvojici vícenásobných komplexně sdružených kořenů $\alpha \pm \beta i$ ($n \geq 2$):

$$\frac{Bx + C}{[(x - \alpha)^2 + \beta^2]^n}, \quad \frac{Dx + E}{[(x - \alpha)^2 + \beta^2]^{n-1}}, \quad \dots, \quad \frac{Fx + G}{(x - \alpha)^2 + \beta^2}$$

$$\Rightarrow \quad \text{pro } k = 2, \dots, n: \int \frac{Bx + C}{[(x - \alpha)^2 + \beta^2]^k} dx$$

Výraz ve jmenovateli upravíme vytýkáním na tvar $(t^2 + 1)^k$, kde $t = \frac{x - \alpha}{\beta}$. Výsledný integrál je po této substituci tvaru

$$\int \frac{Ht + J}{(t^2 + 1)^k} dt = H \int \frac{t}{(t^2 + 1)^k} dt + J \int \frac{1}{(t^2 + 1)^k} dt,$$

přičemž první z uvedených integrálů vypočteme substitucí $s = t^2 + 1$ (potom $ds = 2t dt$) a druhý z uvedených integrálů je integrál $K_n(x)$ z dříve řešeného příkladu (přesněji v tomto případě $K_k(t)$), který vede na rekurentní formuli.

Příklad

Vypočtěte

$$\int \frac{x^3 + 6x^2 + 5}{(x + 1)^2 (x^2 + 4)} dx.$$

Příklad

Vypočtěte

$$\int \frac{x^3 + 6x^2 + 5}{(x + 1)^2 (x^2 + 4)} dx.$$

Řešení

Rozkladem na parciální zlomky zjistíme

$$\frac{x^3 + 6x^2 + 5}{(x + 1)^2 (x^2 + 4)} = \frac{A}{(x + 1)^2} + \frac{B}{x + 1} + \frac{Cx + D}{x^2 + 4}.$$

Příklad

Vypočtěte

$$\int \frac{x^3 + 6x^2 + 5}{(x + 1)^2 (x^2 + 4)} dx.$$

Řešení

Rozkladem na parciální zlomky zjistíme

$$\frac{x^3 + 6x^2 + 5}{(x + 1)^2 (x^2 + 4)} = \frac{A}{(x + 1)^2} + \frac{B}{x + 1} + \frac{Cx + D}{x^2 + 4}.$$

Odsud plyne, že $A = 2$, $B = -1$, $C = 2$, $D = 1$ a tedy je

$$\begin{aligned} \int \frac{x^3 + 6x^2 + 5}{(x + 1)^2 (x^2 + 4)} dx &= \int \left(\frac{2}{(x + 1)^2} - \frac{1}{x + 1} + \frac{2x + 1}{x^2 + 4} \right) dx \\ &= \frac{-2}{x + 1} - \ln |x + 1| + \int \frac{2x}{x^2 + 4} dx + \int \frac{1}{x^2 + 4} dx \\ &= \frac{-2}{x + 1} - \ln |x + 1| + \ln(x^2 + 4) + \frac{1}{2} \operatorname{arctg} \frac{x}{2} + C. \end{aligned}$$

Poznámka

- Mnoho dalších typů integrálů vede přes vhodné substituce na integrály z racionálních lomených funkcí, některé ukázky jsou ve skriptech prof. Slováka.

Poznámka

- Mnoho dalších typů integrálů vede přes vhodné substituce na integrály z racionálních lomených funkcí, některé ukázky jsou ve skriptech prof. Slováka.
- Někdy ani nelze daný integrál vůbec spočítat (tj. vyjádřit pomocí elementárních funkcí), např.

$$\int \frac{\sin x}{x} dx, \int \frac{\cos x}{x} dx, \int \frac{x}{\ln x} dx, \int \sin(x^2) dx,$$

$$\int \cos(x^2) dx, \int \frac{e^x}{x} dx, \int e^{x^2} dx.$$

Z věty o existenci primitivní funkce ale víme, že k uvedeným funkcím existuje primitivní funkce, protože tyto funkce jsou spojité. Tyto primitivní funkce se pak nazývají vyšší funkce (jsou nevyjádřitelné pomocí elementárních funkcí).

Poznámka

- Mnoho dalších typů integrálů vede přes vhodné substituce na integrály z racionálních lomených funkcí, některé ukázky jsou ve skriptech prof. Slováka.
- Někdy ani nelze daný integrál vůbec spočítat (tj. vyjádřit pomocí elementárních funkcí), např.

$$\int \frac{\sin x}{x} dx, \int \frac{\cos x}{x} dx, \int \frac{x}{\ln x} dx, \int \sin(x^2) dx,$$
$$\int \cos(x^2) dx, \int \frac{e^x}{x} dx, \int e^{x^2} dx.$$

Z věty o existenci primitivní funkce ale víme, že k uvedeným funkcím existuje primitivní funkce, protože tyto funkce jsou spojité. Tyto primitivní funkce se pak nazývají vyšší funkce (jsou nevyjádřitelné pomocí elementárních funkcí).

- Pozor ale na $\int \frac{\ln x}{x} dx = \frac{1}{2} \ln^2 x + C$, (není to vyšší funkce)!